

Faktory intergeneračného prenosu židovskej identity na Slovensku

Factors of intergenerational transmission of Jewish identity in Slovakia

Tina Gyárfášová

ABSTRACT Jewish minority in Slovakia has changed much during the last decades. This article analyses how Jewish identity sustained and how it had changed after the holocaust. The author defines Jewish identity on two levels. The positive level contains four aspects: ethnic, religious, social and cultural. The negative aspect results of the consequences of anti-Semitism and post-holocaust trauma. This study focuses on the changing role of these particular aspects in four post-war generations of Jews in Slovakia. Each generation had been influenced by different political events and had lived in different political and historical context. For its characterization the study is based on scientific literature and surveys on similar topics. For a deeper analysis several illustration interviews were conducted with parents of children up to the age of six years and representatives of Jewish institutions in Slovakia. The study focuses on the trend after the Velvet Revolution in 1989 and the process of “coming back to the forgotten identity”. The conclusion contents interpretations of Jewish identity today and of the reasons for its maintaining and its reestablishment.

KEY WORDS connection, intergenerational, Jewish identity, post-holocaust identity

Úvod

Židia na území Slovenska žijú už druhé tisícročie, napriek tomu si v mnohom udržali svoj pocit odlišnosti. Vývoj tejto menšiny bol v posledných desaťročiach výrazne ovplyvnený pohnutými dejinami Slovenska. „Slovenská židovská komunita si v priebehu 20. storočia niekoľko ráz na vlastnej koži overila, že (takmer) každá historická zmena je k horšiemu“ (Salner 2007: 29).

V rokoch 1942–1945 bolo zavraždených 80 % slovenských Židov. Z tých, ktorí prežili, polovica v nasledujúcich rokoch emigrovala. Kto zostal, počas štyridsiatich rokov komunizmu čelil tlaku na zánik komunity, ako aj častým prejavom etnického antisemitizmu Komunistickej strany aj verejnosti. K židovskému náboženstvu sa dnes na Slovensku hlásia menej ako dve percentá z predvojnového počtu. Napriek tomu môžeme v prvej samostatnej demokratickej Slovenskej republike v histórii sledovať fenomén návratu k židovskej identite. Predkladaná práca bola inšpirovaná otázkou: ako prežila židovská identita na Slovensku? Prečo sa dnes

stretávajú mladí Židia, aby napriek svojmu sekulárnemu presvedčeniu slávil židovské sviatky? Prečo niektorí v dospelosti prestávajú byť bravčové alebo sa dajú obrezať, aj keď neboli vychovávaní v duchu židovských tradícií? Prečo sa dnes nájdú takí, ktorí v detstve ani nevedeli, že sú Židia, a dnes sa k svojmu pôvodu (hrdo) hlásia a zakladajú si na ňom?

V predkladanom článku zhrniem základné poznatky a závery, ku ktorým som dospela pri spracovaní témy pre bakalársku diplomovú prácu¹. Pre komplexné pochopenie problematiky som zvolila čiastočne historickú perspektívu, v ktorej charakterizujem štyri povojnové generácie. Analýza vychádza z odbornej literatúry a prevedených hĺbkových rozhovorov. Rozhovory som realizovala s príslušníkmi židovskej menšiny žijúcimi v Bratislave, konkrétne som vybrala rodičov detí vo veku do šesť rokov. Samostatný rozhovor som robila s predstaviteľkou Židovskej náboženskej obce v Bratislave.

Každá generácia vyrastala v iných politicko–spoločenských podmienkach a každá bola/je iná. Cieľom mojej štúdie bolo vysvetliť proces zachovania a znovuobnovenia židovskej identity v kontexte historických zmien.

Teoretické východiská

Identita

Identitu definujem, v súlade so súčasným trendom v sociálnych vedách, ako sociálny konštrukt (Jenkins 1996, Berger, Luckmann 1999, Brubaker 2004). Odmietam jej prísne esencialistické chápanie. Identita vzniká v kontexte určitej sociálnej reality a je ňou podmienená. Napriek tomu budem pracovať s dvoma koncepciami identity ako ich rozlíšili Brubaker a Cooper (Brubaker, Cooper 2000: 10–11 podľa Findor 2005: 47–48): „*tvrdú*“ („*silnú*“) a „*mäkkú*“ („*slabú*“). Prvá hovorí o identite ako o niečom danom, čo ľudia aj skupiny majú, mali by mať alebo ju hľadajú. Je založená na silnej skupinovej príslušnosti a pevných hraniciach medzi týmito skupinami. Naproti tomu slabá koncepcia identity chápe identitu ako rôznorodú, konštruovanú a prisudzuje jej veľkú mieru (vedomej alebo nevedomej) voľby jednotlivca.

Ďalšie dôležité vymedzenie je *individuálna a kolektívna identita*. Prvú tvorí „individuálne poskladaný a predstavovaný obraz o vlastnom mieste v sociálnych vzťahoch a konfliktoch, o hierarchii svojich identifikácií“ (Krivý 2006: 11). Kolektívne identity môžeme chápať ako „väčším počtom zdieľané rovnaké či podobné identifikácie, teda spoločné vnútorné alebo aj manifestné prihlasovania sa k príťažlivým konštruktom“ (ibid.).

Vytváranie identity je objektívne umiestnenie v určitom svete, ktoré je subjektívne spolu s týmto svetom osvojené (Berger, Luckmann 1999). Podstatné pre jej vznik je preto obdobie primárnej socializácie a rodina plní úlohu základnej normatívnej jednotky. Umiestnenie konštrukcie sociálnej identity do obdobia raného detstva nesmie viesť k následnému nahliadaniu na ňu ako na nemennú esenciu. Dôležitá je taktiež perspektíva naratívnej identity (bližšie

¹ Gyárfášová, T. 2008. *Faktory intergeneračného prenosu židovskej identity na Slovensku*. Masarykova univerzita, Fakulta sociálnych štúdií, katedra sociológie. Vedúci práce: PhDr. Roman Vido, Ph.D.

Hamar 2003). Identita sa v priebehu života reflexívne vytvára a podlieha vplyvom sociálne – kultúrneho kontextu a diskurzívnych praktík (Hamar 2003: 6).

Vo svojej práci budem pracovať s dvojakým chápaním identity. Pocit príslušnosti k určitej kolektívnej identite chápem v prvom rade ako výsledok primárnej socializácie. Predpokladám, že žiadna identita nie je tak silne osvojená ako tá, ktorú si jedinec osvojí spolu s objektivizáciou sveta. V tomto prípade sa prikláňam k silnej koncepcii identity. Pokiaľ si človek osvojí určitú identitu dosť skoro vo svojom živote, prítomnosť tejto identity zostáva. Význam tejto príslušnosti v rámci individuálnej identity, ako aj jeho prejavy v živote jednotlivca, sa ale počas života menia a sú závislé na množstve faktorov. To, aká dôležitá je daná príslušnosť v individuálnej identite, je proces, na ktorý je potrebné nazerať cez slabú koncepciu identity.

Židovská identita

Židovská identita je veľmi špecifická a je nemožné ju jednoznačne definovať. Pre základnú ilustráciu som si vybrala koncepciu antropológa Leonarda Marsa, ktorý skúmal identitu maďarských Židov a ktorá je dobre aplikovateľná aj na slovenské prostredie. Mars si kladie otázku, ako táto skupina môže nadviazať na prerhnutú líniu tradície. Odpoveďou sú podľa neho tri možnosti, na ktorých je možné židovskú identitu dnes znovu zakladať: možnosť *etnická, náboženská, kultúrna* a *sociálna* (Mars 1999). Poslednú uvádzam v dvoch samostatných kategóriách, keďže obe oblasti považujem za podstatné, ale vidím v nich zásadný rozdiel. Tieto možnosti nazývam *aspekty židovskej identity*. Kvalitatívny rozdiel medzi týmito kategóriami spočíva v tom, že kým etnický (a v niektorých málo prípadoch aj náboženský) aspekt sú *identito-tvorné*, ďalšie spomínané sú len prejavmi tejto identity.

Etnický pôvod je daný a pre väčšinu Židov je to základný predpoklad ich židovskej identity. Tento aspekt sa odvoláva na Židov ako národ. Do 18. storočia, obdobia vzniku sekulárneho židovského nacionalizmu, sa židovstvo ako národnosť a náboženstvo neodlišovali. Etnická definícia nadobudla zásadný význam v kontexte holokaustu a Norimberských rasových zákonov. Podľa nich stačil štvrtinový pôvod, aby bol jedinec označený za Žida. Rovnakú definíciu toho, kto je Žid v dnešnej dobe aplikuje imigračná politika štátu Izrael.

Židovské náboženstvo, všeobecne uznávané za najstaršie monoteistické náboženstvo, je významné mnohými príkazmi, ktoré nábožní Židia musia dodržiavať. Medzi najznámejšie patria obriezka, košer stravovanie a svätenie šabat, dňa odpočinku. Prikázania by každý Žid mal dodržiavať, ale neovplyvňuje to, či je Židom. Podľa Halachy, súboru právnych predpisov židovstva, je Židom každý, kto sa narodil zo židovskej matky alebo kto konvertoval k židovstvu (Trabalka 1995: 5). Konvertovanie k židovstvu však nie je častým javom.

Do *kultúrneho aspektu* zaraďujem najmä dva typy prejavov. Prvý je záujem o židovskú kultúru (dejiny, literatúra, umenie a iné). Ďalším je dodržiavanie židovských tradícií, pokiaľ sa jedná o sekulárne tradičné chovanie, teda o udržanie tradičnej židovskej kultúry, bez toho, aby bola chápaná ako prejav religiozity.

Sociálny aspekt sa prejavuje združovaním sa s inými Židmi. Toto združovanie môže byť organizované pomocou rôznych židovských organizácií, nie je to však podmienkou.

Spomínané delenie samozrejme nemôže plne vyčerpať tému židovskej identity, ktorá je často ambivalentná a obsahuje nie len pozitívne, ale aj negatívne aspekty. Pre jej úplné definovanie je dôležité pochopenie úlohy antisemitizmu a holokaustu pri jej formovaní.

Samotný fakt diaspóry, posilnený skúsenosťou častého prenasledovania, pogromov a protizidovských opatrení, dlhodobo vytváral židovskú identitu v duchu vymedzovania sa voči tým druhým. Pokiaľ je táto charakteristika považovaná za znevýhodňujúcu, môže byť chápaná ako *stigma* (Goffman 2003). Na rozdiel od Goffmana stigmou nevnímam ako výhradne znevýhodňujúcu. Charakteristika, na ktorej si jedinec zakladá svoju identitu, nemusí byť chápaná ako sama o sebe nepríjemná, jedinec s ňou môže byť plne vyrovnaný a dokonca pociťovať hrdosť. Stigmatizácia sa v mojej práci nebude vzťahovať k osobnému hodnoteniu tejto kolektívnej identity, ale jej ochote ju prezentovať navonok v konkrétnom sociálnom prostredí.

Ďalšou dôležitou súčasťou negatívnej židovskej identity je *holokaust*. U generácie preživších sa často stretávame s výskytom tzv. viny preživších (*survivor guilt*), taktiež „komplex prežitia“ (Bauman 2002: 314–315). Jedná sa o pocit viny za to, že na rozdiel od iných práve on/a prežil/a. Kolektívna trauma sa však preniesla aj na ďalšie generácie, ktoré holokaust ako historickú udalosť už priamo nemuseli zažiť. Bauman tento jav opisuje ako „status dedičnej obeť“ (Bauman 2002: 317).

Židia na Slovensku

Pred druhou svetovou vojnou (štatistiky z roku 1930) na Slovensku žilo 136 737 ľudí hlásiacich sa k židovskému náboženstvu (Rothkirchen 1968: 102). V rokoch 1939–1945 existoval klerofašistický Slovenský štát. Vojnové Slovensko prijalo viacero zákonov obmedzujúcich práva Židov a v dvoch vlnách, v roku 1942 a 1944, bolo zo Slovenska deportovaných okolo 108 000 Židov (Bárkány, Dojč 1999).

Po vojne sa u slovenských Židov stretávame s viacerými vlnami emigrácie. Prvá bola hneď po roku 1945 a jednalo sa najmä o emigráciu do Palestíny (Jelinek 1984). V júni 1946 na Slovensku žilo 28 000 (Jelinek 1984: 31). Emigračná vlna zosilnela v roku 1948, ktorý bol významný z dvoch dôvodov: vo februári sa k moci v Československu dostali komunisti a 14. 5. 1948 bol vyhlásený nezávislý štát Izrael. Posledná veľká emigračná vlna bola po auguste 1968. Mnohí z tých, ktorí zostali sa stali obeťou komunistických represíí. Antisemitizmus Komunistickej strany sa síce prezentoval ako politický „anti-sionizmus“, v praxi ale postupoval proti Židom na základe ich pôvodu a nezávisle od ich aktivít alebo miery asimilácie (Heitlingerová 2007: 47).

Generácia preživších – prvá povojnová generácia

Židia, ktorí sa po vojne vrátili na Slovensko, sa už nevrátili do sveta, aký poznali predtým. Stratili väčšinu príbuzných, priateľov a známych, majetok, pocit istoty a často aj svoju vieru. Oproti predvojnovému stavu sa výrazne zmenila nielen početnosť slovenských Židov, ale aj ich postoj k životu, k židovstvu a vlastnej identite.

Brod rozlišuje v rámci povojnovej obce tri kategórie: sionisti, asimilanti a aktivisti (Brod 1997: 153 podľa Singerová 2006: 53). Sionisti považovali asimiláciu na Slovensku

za nemožnú a riešenie videli vo vyst'ahovaní sa do Izraela, resp. Palestíny. Asimilantov uvádza ako najpočetnejšiu skupinu. Chápali sa ako súčasť slovenského (prípadne iného menštinového) etnika a voči židovstvu vykazovali širokú škálu postojov. Aktivisti sa dištancovali od tradičného židovstva, sympatizovali s komunizmom a sľubovali si od neho okrem iného zánik antisemitizmu.

Typický bol strach a snaha „nevytýčať z radu“. Napriek rôznym stratégiám židovských rodín po roku 1945, charakteristický je pokles náboženského a kultúrneho aspektu židovskej identity, alebo aspoň jej slabé prenášanie na svoje deti. Len menšina sa usilovala dodržiavať prikázania židovského náboženstva (Salner 1997: 62–63). Aj v takých prípadoch väčšinou išlo o prejav tradícií, nie viery. Často jediné tradície, ktoré sa udržali, boli spojené so spomienkami na mŕtvych (Salner 2000: 42). Ak zo židovstva niečo zostalo, bolo to najmä pripomínanie si predošlého utrpenia a jeho obetí. Jeho symbolika smerovala do minulosti a zakladala sa na úcte k predkom.

Sociálny aspekt sa napriek výraznému zníženiu počtu Židov na Slovensku udržal. Pre túto generáciu bola typická endogamia (aspoň u tých, ktorí si židovskú identitu udržali a je možné ich sledovať vo výskumoch o tejto komunite). Dôvodom však nebolo zdieľanie židovských tradícií, ale hrôz z holokaustu (Heitlingerová 2007: 73).

Druhá povojnová generácia

Druhá povojnová generácia od svojich rodičov dostala veľmi ambivalentný postoj k svojmu židovstvu. Ich rodičia ho na základe svojich skúseností vnímali veľmi stigmatizujúco, chceli svoje deti ochrániť a preto ich viedli k asimilácii. Aplikovali sa dve stratégie. V jednej deti boli informované o svojom pôvode a v okruhu rodiny alebo obce mohli zažívať aspoň určité prejavy židovského života, boli však vychovávané k zatajovaniu svojho židovského pôvodu. Druhá alternatíva bolo zatajovanie pôvodu pred samotnými deťmi. Z nich sa to mnohí následne dozvedeli od svojho okolia, ktoré bolo často antisemitské. Ďalší spôsob odhalenia svojho pôvodu súvisel s tradíciami pripomínajúcimi spomienku na mŕtvych predkov, návštevou židovských cintorínov alebo pomníkov príbuzných, ktorý zahynuli počas šoa (Heitlingerová 2007: 97–98).

Identita tejto generácie sa budovala prevážne na negatívnych aspektoch, strachu z antisemitizmu alebo pripomínaním holokaustu. Zostal im pocit inakosti (Gál 1998), tento ale vedeli iba veľmi slabou, ak vôbec, podporiť nejakým pozitívnym aspektom. Dôsledkom bolo aj to, že na rozdiel od svojich rodičov si viacerí volili nežidovských druhov. Často to bola vedomá voľba spôsobená snahou ich rodičov viesť ich k asimilácii. Niektorí sa snažili týmto zakryť svoje židovstvo, pre mnohých však tento pôvod bol tak málo podstatný, že sa otázka endogamnosti stala irelevantnou. Zároveň tu zohral rolu aj praktický dôvod, po veľkej emigračnej vlne roku 1968, bol problém si nájsť židovských partnerov (Salner 2000: 43–44).

Tretia povojnová generácia

Keď hovoríme o tretej povojnovej generácii, hovoríme najmä o silnej generácii narodených v 70. rokoch, resp. prvej polovici 80. rokov. Primárna socializácia sa len málo líši od

predchádzajúcej generácie. Opakujú sa dve stratégie: prenášanie vedomia stigmaty a zatajovanie. Židovská výchova upadá o to viac, že stúpa počet miešaných manželstiev a holokaust sa spája už so starými rodičmi, nie priamo s rodičmi.

Podstatné pre členov tretej generácie je, v akom veku ich zastihol rok 1989. Nežná revolúcia v týchto otázkach priniesla veľký zlom a prelomila mnohé bariéry. Jedna respondentka to opísala takto: „Po revolúcii to išlo skokovou metódou. To bolo totálne coming out“ (Jana).² Po nežnej revolúcii došlo k dvom procesom vedúcim k posilneniu židovskej identity. Obe vyplývajú z uvoľnenia komunistickej cenzúry a boli reakciou na novú slobodu. Prvý bol iniciovaný zvnútra komunity (i keď s pomocou z iných krajín), druhý súvisí s tlakom zvonka v podobe nových foriem antisemitizmu. V tejto stati sa budem venovať najmä tomu prvému.

Možnosť slobodne sa združovať a obnovovať aktivity komunity sa okamžite prejavili. Obnovili sa židovské náboženské obce (ďalej len ŽNO, dnes ich je na Slovensku 11), vytvorila sa *Slovenská únia židovskej mládeže* (ďalej len SÚŽM), začali sa organizovať medzinárodné stretnutia Židov a pre deti sa otvoril medzinárodný letný židovský tábor v Maďarsku, *Szarvas*. Prispelo k tomu aj otvorenie hraníc, čo umožnilo voľne komunikovať a navštevovať príbuzných a známych v iných krajinách sveta, najmä v Izraeli. Objavili sa knihy a prednášky, ktoré zvýšili záujem o židovské dejiny, kultúru a iné.

Tieto nové možnosti u mnohých viedli k posilneniu pozitívnych aspektov židovskej identity.

Identita dnešnej mladej židovskej generácie na Slovensku nie je identitou tradovaných náboženských hodnôt v rámci rodiny, ale väčšinou predstavuje výsledok disimilačného procesu, socializovania s mladým židovským prostredím na Slovensku a v zahraničí a následne postupného nadviazania kontaktu s formálnym židovským životom. (Borský 2003: 122)

Dôležitý sa stal sociálny aspekt. Členovia tretej povojnovej generácie boli v 90. rokoch vo veku dospievania. Okamžité začlenenie slovenských organizácií do medzinárodnej siete otvorilo dovtedy nepoznané možnosti, ktoré by si jednotlivci sami mohli ťažšie dovoliť. Pre mladších sa stal podstatný letný tábor v Szarvasi, do ktorého napríklad v roku 1997 zo Slovenska cestovalo 80 detí. „To sme milovali. Na to sa celý rok čakalo. Tam bolo super. Znamenalo to také privilegium“ (Andrea). Pre starších bola možnosť letných univerzít, jedna respondentka spomínala takúto možnosť v Španielsku. SÚŽM organizovala dvakrát ročne víkendové semináre a letný týždenný tábor. Vznik SÚŽM tiež uľahčil situáciu tým, ktorí mali záujem o židovského partnera/ku.

Áno, ja som vždy mala pocit, že keď si nájdem partnera, mal by byť Žid. Nikdy som si nehovorila, že keby som stretla niekoho super a zamilovala by som sa a nebol by Žid, že by som s ním nemohla byť. Ale chcela som byť v takej spoločnosti, aby som si tam našla partnera. (Ofga)

Podľa jej slov sa zdá, že práve SÚŽM dopomohla k väčšej endogamii skupiny. Je však otázne, nakoľko je tento osobný dojem reprezentatívny. Salner je v tejto otázke skeptický. „Neistý (skôr negatívny) je však postoj k najdôležitejšiemu prvku prežitia skupiny – k endogamii skupiny“ (Salner 1999: 27). Tiež Borský píše: „Hlavným problémom židovskej komunity

² Mená respondentov uvedené v tejto práci sú pre zachovanie ich anonymity vymyslené.

bude asimilácia, avšak nie asimilácia ideologická, ale demografická“ (Borský 2003: 113). Ako ukážem na poslednej generácii, endogamné manželstvá sú dnes skutočne v menšine.

Aj pri výbere partnera môžu byť podstatné rôzne dôvody. Tie pozitívne súvisia so zdieľaním židovských tradícií a ich prenášaním vo výchove. Najmä pre mužov môže byť tiež podstatný halachický pôvod detí. Na druhej strane k hľadaniu si židovského partnera môže viesť aj strach z netolerancie. Tento sa zdá byť silný najmä v starších generáciách. Matka jedného respondenta povedala: „Človek nikdy nevie, ako tie manželstvá dopadnú. Za určitých okolností ten kresťan začne vykrikovať: To sú tie tvoje židovské maniere.“

Prostredníctvom podujatí v rámci židovskej komunity aj tí, ktorí z domu žiadnu výchovu k židovstvu nedostali, začali sa o ňom viac dozvedať. Symbolické dodržiavanie sviatkov na stretnutiach SÚŽM, ŽNO alebo medzinárodných akciách, pre málokoho spĺňa charakter náboženského rituálu. O to silnejší je pre mnohých záujem dozvedieť sa viac o tejto kultúre a jej dejinách. „Keď niekomu poviem, že som Židovka a neviem o tých sviatkoch, príde mi to trápne“ (Ol'ga). Nejasné vymedzenie židovskej identity bola jedna z hlavných tém novej komunity.

Hovoril som, že sme sa začali stretávať, ale prečo? [...] S viacerými mladými Židmi ma nespája nič, čo by mohlo pochádzať z rodiny, výchovy. Nie je to náboženstvo, tradícia, ale ani kultúrna pamäť. [...] Zohrávame úlohu v spoločnosti, ktoré tak dávno po svojom vzniku je spojené napríklad kultúrou, literatúrou, tvoríme ho a mali by sme nejakým spôsobom udržať jeho existenciu. (Alexander 1999: 29–30)

Tí, ktorí sa z nejakého z týchto dôvodov začali zapájať do života židovskej komunity, často začali jednotlivé aspekty svojej židovskej identity vedome posilňovať. Práve vďaka Nežnej revolúcii sa v tejto generácii stretávame s posunom smerom k silnejšiemu dodržiavaniu židovských tradícií a väčšej vzdelanosti v oblasti židovstva. Jednotlivci aj rodiny si dnes vytvárajú vlastný model pospájaný z tradícií, ktoré si sami vyberú.

Štvrtá generácia

O štvrtej generácii, ktorá sa ešte iba vytvára, toho samozrejme vieme povedať najmenej. Pre jej stručné načrtnutie vychádzam z poznatkov Beaty Leichtovej z ŽNO v Bratislave a z ilustračných rozhovorov s mojimi respondentmi o výchove ich detí. Preto upozorňujem, že moje pozorovania sú zamerané na Bratislavu.

Leichtová sledovala neformálnu skupinu 140 detí, ktoré sa zúčastňujú podujatí židovských organizácií. Uvádza, že z danej skupiny 79 % je z miešaných manželstiev (Leichtová 2006: 151). Na toto číslo je potrebné nazerať s tým, že to už je výber detí, ktorých rodičia majú záujem o židovskú výchovu. Vidíme teda, že endogamia skupiny je menšinový jav. Podľa Leichtovej nie je však výnimočné ani to, že práve nežidovský partner je ten, ktorý podporuje židovské tradície v rodine a židovskú výchovu dieťaťa.

Významný posun nastal v tom, že štvrtá generácia sa už narodila do demokracie. To, čo predchádzajúce generácie zažili počas svojho života, pre štvrtú generáciu už môže byť samozrejmosťou a rodičia, ktorí po roku 1989 prešli procesom návratu k židovskej identite, majú možnosť svojim deťom túto identitu podávať od primárnej socializácie. Mnohí majú záujem,

aby si ich deti prirodzeným spôsobom osvojili viac z tradičného židovského života, ako získali v detstve oni sami. Rodičia väčšinou majú slabé znalosti kultúry a tradícií. Deťom nedávajú skutočnú židovskú výchovu, ale len vedomie tej príslušnosti a vzdelávanie zostáva na aktivitách židovských organizácií.

Pre deti a mládež, ktoré sa stretávajú v židovskej komunite, je podľa Leichtovej veľmi dôležité, či si rozumejú, teda či sa stretne „dobrá partia“.

Keď sú tam dobré vzťahy, to je polovica výhry, možno aj v tom formovaní identity. Keď sa cítí niekde dobre, úplne inak vníma všetko, čo je okolo neho. [...] Vtedy to vnímajú ako výhodu, ktorú majú v porovnaní so svojimi spolužiakmi.

Opakuje sa jav, ktorý sa objavil hneď v 90. rokoch u tretej generácie. Ich deti však už majú možnosť toto zažiť od úplného detstva.

Zaujímavá bude tiež otázka, či a nakoľko sa obnoví religiozita. Keďže do teraz v Bratislave fungovala jediná židovská škôlka, a tá je ortodoxná, pri rozhovoroch s mojimi respondentmi som tiež kládla otázku na vytváranie náboženského aspektu identity u detí. Na otázku „Chceli by ste, aby Vaše dieťa bolo veriace?“ som sa nestretla s negatívnou odpoveďou, zároveň je ale otázne, nakoľko neveriaci rodičia môžu svoje dieťa viesť k náboženstvu. Jedna odpoveď znela: „Môže byť a nemusí, nemám v tom preferenciu. Bude jej ľahšie ak bude“ (Jana). Iná respondentka to opísala nasledovne: „Aspoň aby si zachovala tú mieru, čo mám ja. [...] Radšej by som bola, keby šla hore nad tú hranicu ako dole“ (Andrea). Podľa Leichtovej ale sú aj deti, ktoré majú religióznu výchovu a sú veriace.

Otvorenou otázkou zostáva, akú úlohu pre nasledujúcu generáciu bude zohrávať holokaust alebo negatívna identita ako taká. Môžeme predpokladať, že holokaust ako historická udalosť sa ešte viac preniesie do symbolickej roviny, keďže väčšina z novej generácie už nebude mať priamu skúsenosť s preživšími. Zároveň sa však asi nedá predpokladať, že by holokaust pre nich prestal byť dôležitý. Jeho pripomínanie je aj súčasťou aktivít pre deti bratislavskej ŽNO. Dôležitosť jeho roly pre tvorbu židovskej identity záleží v prvom rade od toho, v akom veku sa deti o ňom dozvedia a či v tom čase už budú mať upevnenú židovskú identitu založenú na iných aspektoch. U respondentov som sa stretla s názorom:

Asi nechám, aby sa to dieťa dozvedelo z niekadiaľ, z obce alebo z filmov, a potom mu to vysvetlím, ako že by som si ja s ním sadla. Asi nechám prirodzenou cestou prostredia, aby na neho pôsobilo a keď to v ňom bude pripravené, keď tie informácie budú bublať, keď už to nevydrží a príde, tak to s ním rozoberiem. Nechám na ňom kedy bude ten moment, že to bude chcieť riešiť. Lebo napríklad mne to bolo povedané príliš skoro. (Andrea)

Rodičia by si priali, aby ich deti boli sebedomejšie.

Moji rodičia sa toho dosť báli. Boli dosť vystrašení zo starých rodičov a z doby. Lebo ten holokaust bol hneď na nich hodený, na ich plecia. Myslím, že táto generácia už nadobudne to sebedomie, že to zas všetci v okolí budú vedieť. (Andrea)

I keď sa snažia o zamedzenie toho, aby sa pocit stigmatizácie stal súčasťou výchovy ich detí, nedá sa úplne vylúčiť ani jeho neverbálny prenos. „Ja s tým [prezentovať svoje židovstvo navonok – poznámka TG] nemám problém, ale keď ide o malú, bojím sa o ňu“ (Jana).

Pre mnohé deti je židovská identita ponúknutá ako možnosť. „Naposledy mi to povedala jedna teenagerka, že ona je vlastne hrozne rada, že má na výber“, povedala mi Leichtová. Tento stav môže nastať najmä, ak sú to deti zo zmiešaných manželstiev, avšak nielen. Aj pre rodičov je to možnosť navyše. „Keď si matka tak vyhľadáš všetko, kde by si s dieťaťom šla“ (Andrea). Silnou motiváciou je aj to, že aktivity „sú zväčša atraktívne a finančne dotované“ (Leichtová 2006: 153). Jednoznačný príklad vedľajších výhod je židovská škôlka v Bratislave. „Dala som ju tam aj pre veľa pragmatických dôvodov: malý kolektív, angličtina, a aj židovstvo áno, prečo nie“ (Jana). Čím prirodzenejšie a skôr sa deti o svojej príslušnosti dozvedia, tým samozrejmejšia pre nich bude aj táto identita.

Kontinuita židovskej identity

Proces návratu k stratenej identite

Doteraz som sa venovala opisu jednotlivých generácií. V nasledujúcej časti si pološím otázku „ako prežila židovská identita?“

Salner píše o „processe návratu k stratenej identite“ a uvádza jeho štyri modelové etapy (Salner 1999):

- „Klasická“ židovská identita ako spôsob židovského života bola v minulosti spojená s verejným hlásením sa k židovskej komunite.
- „Strata“ identity v zmysle odklonu od identity židovskej. Tento proces začal už otvorením geta a pod vplyvom modernizácie a sekularizačných trendov. V našom spoločensko-historickom kontexte bol tento proces silne podporený holokaustom a komunizmom.
- Hľadanie náhradnej identity, ktoré sa mohlo prejaviť rôznymi spôsobmi: napr. stotožnením sa s komunistickým internacionalizmom, so slovenskou, prípadne inou národnosťou, alebo s kresťanstvom. V prípadoch, kedy dochádza aj k štvrtému kroku, sa však táto náhradná identita ukázala ako nie dosť silná.
- Vzťah k stratenej identite. Tento fenomén Salner považuje za častý najmä po roku 1989.

Salner upozorňuje, že proces návratu k stratenej identite často presahuje jednu generáciu. To sme videli aj v prípade povojnových generácií na Slovensku. Zdá sa, že židovská identita je u mnohých dosť silná, aby prekonala aj nepriaznivé okolnosti, ktoré na ňu v posledných desaťročiach na Slovensku pôsobili. Čím to je a ako sa tento posun prenáša na ďalšiu generáciu? Načrtnem niekoľko možných odpovedí.

Židovská komunita ako mnohoraký kapitál

Práve rôznorodosť židovskej identity zabezpečuje jej silu. Škála možností, ktoré môže zohrávať v individuálnej identite, je veľmi široká. Predstavujem si ju ako stôl s mnohými nohami. Preto aj keď niektoré sú slabé (napríklad náboženský aspekt), iné silnejšie, ju stále udržia. Slovníkom Bourdieuho môžeme povedať, že židovská identita, najmä spojená so židovskou komunitou, ponúka kapitál vo viacerých významoch (Bourdieu 2002). Komunita ponúka možnosti aktivít a účasti na podujatiach. Ďalej sa tu buduje sociálna sieť, ktorú, berúc

do úvahy súdržnosť skupiny môžeme nazvať aj sociálny kapitál. Nie je to však len kapitál v zmysle získania kontaktov. Dôležitý je tiež pocit príslušnosti.

Zaujímavé by bolo pozrieť sa na vytváranie židovskej komunity z perspektívy teórií o individualizácii (Bauman 1999, Giddens 2003, Beck 2004 a ďalší). Istotne by sme tento proces mohli prezentovať aj ako boj proti individualizácii a snahu o zakotvenie. To však nie je perspektíva, ktorou by sa táto práca do hĺbky zaoberala.

Pocit zodpovednosti

Súčasťou židovskej identity je tiež pocit zodpovednosti. Tento pocit ilustruje citát respondentky: „Mňa na tom fascinovalo, že ten národ má 5000 rokov a ja som mala strašnú snahu nepretrhnúť tú niť“ (Jana). Židia ako národ sú sekulárnymi ľuďmi mnohokrát videní ako vyznávači najstaršieho z v dnešnej dobe uznávaných monoteistických náboženstiev. Aj keď nie z náboženských dôvodov, aspoň ako kultúrny záujem chcú poznať a môcť podávať ďalej dedičstvo tejto kultúry. Dôležitú rolu tu zohráva násilné prerušenie tradícií. Pravdepodobne by tento pocit bol iný, keby židovská komunita upadla z dôvodu jej odmietnutia iniciovaného zvnútra. Jej násilné prerušenie holokaustom a obdobím komunizmu však dnes podporuje pocit zodpovednosti za uchovanie židovskej menšiny na Slovensku a židovstva ako takého.

[Chcem], aby sa moje deti naučili tie tradície pestovať, a vedeli toho ešte viac ako my. [...] Je iné, lebo [Izraelčania] tam žijú. Tým, že tam pracujú, podporujú tú krajinu, nemusia chodiť do synagogy a modliť sa každý šabes. Tým, že žijem tu, mám pocit, že musím tie tradície udržať. [...] A deti k tomu vychovávať. Vyslovene o tie tradície mi ide. [...] Ale k tým náboženským veciam až taký vzťah nemám. (Oľga)

Kolektívna trauma prenášaná z generácie na generáciu sa premenila na pocit zodpovednosti. Tento pocit zodpovednosti na jednej strane smeruje do minulosti v zmysle nezabúdania na to, čo sa stalo. Zároveň sa viaže na budúcnosť, poznanie židovskej kultúry a otvorenie možnosti na jej prenos.

Židovstvo ako voľba

„Tradičnú židovskú komunitu v predmodernej spoločnosti charakterizovala nedobrovoľná príslušnosť. [...] Dnešnú komunitu v diaspóre môžeme vnímať ako otvorenú a dobrovoľnú alternatívu, z ktorej môže jedinec a jeho rodina kedykoľvek vystúpiť a fungovať v anonymite sekulárnej spoločnosti“ (Borský 2003: 109). Zjednodušene môžeme povedať, že všetkým, ktorí majú židovských predkov, sa otvára možnosť osvojenia si židovskej identity. Mnohí predstavitelia tretej generácie si túto voľbu uvedomujú. Keďže oni sú tí, ktorých zastihol zlom v roku 1989 v období pred výchovou svojich detí, práve táto generácia môže byť hlavným nositeľom štvrtej etapy, teda návratu k stratenej identite.

Židovstvo ako prejav hlbokkej viery a religiozity je na Slovensku veľmi zriedkavý. Napriek tomu jednotlivci aj rodiny zažívajú obnovenie (v zmysle rodinnej histórie, v zmysle jedného života musíme hovoriť o objavení, resp. začatí) židovských tradícií. Pri ich legitimizovaní sa v mnohých prípadoch objaví jav, ktorý nazývam *racionalizáciou*. Pojmom

racionalizácia chápem legitimizovanie týchto zvykov alebo modelov správania argumentmi odvolávajúcimi sa na racionálnu logiku. V prípade vzťahu k židovským tradíciám kladiem racionalizáciu do protikladu s ich habitualizáciou alebo ich chápaním ako Božieho príkazu. Častý príklad takejto racionalizácie je obhajovanie základných pravidiel košer stravovania (najmä zákaz miešať mäso s mliekom), z pohľadu súčasných teórií zdravej výživy. Podobné je tiež vnímanie obriezky cez prizmu lekárskeho odporúčania. Ako racionalizáciu chápem aj obhajovanie židovského náboženstva z perspektívy sekulárneho záujmu o jeho obsah.

Jedna respondentka, ktorá sa sama nepovažuje za veriacu, povedala:

Ja nemám naštudované všetky náboženstvá, ale čo len sa šuchli okolo mňa, kebyže si mám vybrať, stále je to židovstvo. Zdá sa mi to to pravé orechové, a ostatné sú len slabé napodobneniny. Aj to, že sa priamo komunikuje s Bohom a nemá to klérus, to sa mi tam páči. (Jana)

Tieto postupy racionalizácie v dospelom veku sú spôsobené tým, že nedošlo k habitualizácii týchto zvykov v období socializácie. Vznikla otvorená možnosť vyberať z širokej škály možných tradícií a prikázaní iba, tie, ktoré človeku vyhovujú.

Ja si myslím, že židovské náboženstvo nestojí na tom čo môžem a nemôžem ale čo chcem a nechcem. Kebyže nechcem jesť bravčové, tak by som ho nejedol. Keby som sa rozhodol nemiešať mlieko s mäsom, tak by som ho nemiešal. Ale zatiaľ nie som v tom štádiu, že by som si povedal, že nechcem. Zatiaľ by som stále rozmýšľal nad tým, že toto nemôžem, a to je potom na čo. (Anton)

Jeden respondent rozdiel medzi svojou a nasledujúcou generáciou opísala takto:

Asi bude mať možnosť výberu. Bude mať viac možností sa realizovať v židovskej komunite. Nebude to zakázané. Nebude obmedzovaná. Ak bude chcieť, bude mať na to možnosť. Ak nebude chcieť, tak ju nevyužije. (Anton)

Otvorenou otázkou ostáva, ako tento vytvorený model príjmu detí. Stane sa to pre ne niečím daným, čo si osvoja v primárnej socializácii a bude pre ne prirodzené, alebo preberú aj tento pocit vedomej voľby?

Záver

Zámerom práce bolo priblížiť vývoj židovskej identity na Slovensku po roku 1945. Motiváciou bol pre mňa fenomén návratu k židovskej identite u mnohých mladých ľudí po Nežnej revolúcii. Pre jeho hlbšie pochopenie v historickom kontexte som čitateľa oboznámila s jednotlivými povojnovými generáciami.

Na židovskej identite analyzujem jej pozitívne a negatívne aspekty. Pozitívne som rozdelila do štyroch kategórií: etnická, náboženská, kultúrna a sociálna. Negatívne vymedzenie identity je založené na strachu z antisemitizmu a kolektívnej traumy z holokaustu. Tieto aspekty som sledovala na štyroch povojnových generáciách a zameriavala sa na vytváranie identity v prostredí rodiny.

Po druhej svetovej vojne došlo k zásadnej zmene židovskej komunity a jej kolektívnej identity. Tragická skúsenosť holokaustu a následné opakované prejavy antisemitizmu Komunistického strany viedli k posilňovaniu negatívnej židovskej identity. V generácii

preživších bol silný pocit stigmatizácie. Strach sa preniesol aj do výchovy druhej generácie. Rodičia ju viedli k asimilácii, alebo aspoň k zatajovaniu svojho pôvodu pred nežidovským okolím. Tradičné prejavy ako náboženstvo a dodržiavanie židovských zvykov upadali a mizli. Tam, kde sa udržali, boli uzavreté vo vnútri rodiny alebo malej komunity. Do tohto smerovania sa narodila tretia generácia.

Zásadný zlom priniesla Nežná revolúcia v roku 1989. Negatívna identita sa nie úplne stratila. Ako som však vo svojej práci ukázala, posun k posilneniu pozitívnych aspektov je významný. Najmä sociálny a kultúrny aspekt sa stali dôležitejšími. Mnohí Židia na Slovensku dnes prejavujú veľký záujem o židovskú kultúru a tradície, aj keď sa nejedná o prejavy religiozity.

Práca tiež prezentuje aktuálne poznatky o štvrtej generácii slovenských Židov. Pre tieto deti môže byť vnímanie ich židovskej identity zásadne odlišné. Vyrastanie v demokracii môže zoslabiť pocit stigmatizácie, ktorý predchádzajúce generácie získali už v primárnej socializácii. Zároveň sa židovstvo pre ne stáva otvorenou voľbou. Ponúka im nových kamarátov, aktivity a pocit príslušnosti.

Pri sledovaní vývoja židovskej identity som dospela k záverom, že často sa udržuje práve vďaka jej mnohorakosti. Každý si z nej môže vybrať to, čo je pre neho najdôležitejšie. Náboženský aspekt je na Slovensku veľmi slabý. Napriek tomu je židovstvo niečo navyše aj pre sekulárnych Židov. Popri iných identitách je to možnosť, ktorú nežidia nemajú. Komunita je sociálny kapitál, ponúka pocit príslušnosti, a tiež kapitál v zmysle možnosti zúčastňovať sa na podujatiach a aktivitách židovských organizácií. Zároveň sa kolektívna trauma z násilného radikálneho zníženia počtu židovskej komunity preniesla do pocitu zodpovednosti za zachovanie tejto menšiny. Vedomie toho, koľkí neprežili, v tretej generácii posilňuje túžbu „nepretrhnúť niť“. Keďže sa dodržiavanie tradícií neviaže na vieru, pri ich legitimizácii sa stretávame s procesom, ktorý som nazvala *racionalizácia*. Pomáha pri zdôvodňovaní obnovenia židovských zvykov, ktoré jednotlivci alebo rodiny dodržiavajú.

Som presvedčená, že téma židovskej identity je zaujímavá nielen pre mapovanie tejto konkrétnej menšiny, ale je tiež ukázkovým prípadom vytvárania identity ako takej a jej zmien v dôsledku vonkajších vplyvov.

Literatúra

- ALEXANDER, Samuel. *Obnovovanie kontinuity? Židia v interakcii II*. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1999. s. 29–34.
- BAUMAN, Zygmunt. *Globalizace, důsledky pro člověka*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1999. 157 s. ISBN 80-2040-817-7.
- BAUMAN, Zygmunt. *Modernost' a holokaust*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 2002. 334 s. ISBN 80-7149-494-1.
- BÁRKÁNY, Eugen ; Dojč, ĽUDOVÍT. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava : Vesna, 1991. 438 s. ISBN 80-85128-56-X.
- BERGER, Peter L. ; HANSFRIED, Kellner. *Marriage and the construction of reality. Diogenes*, 1967. roč. 46, s. 1–25. ISSN 0392-1921.

- BERGER, Peter L. ; LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. 214 s. ISBN 80-8595-946-1.
- BORSKÝ, Maroš. Bratislavská židovská komunita dnes. In GÁL, E. (ed.) *Židia dnes. Zborník prednášok zo seminára Inštitútu judaistiky FSEV UK v Bratislave 26. mája 2003*. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 2003. s. 109–116.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-518-3.
- FINDOR, Andrej. Čo je „identita“? In MARUŠIAK, J., FERENCOVÁ, M. *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. 1. vyd. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 2005. s. 39–50. ISBN 80-2240-843-3.
- GÁL, Fedor. *O jinakosti*. 1. vyd. Praha : G plus G, 1998. 173 s. ISBN 80-8610-309-9.
- GOFFMAN, Erving. *Stigma*. 1. vyd. Praha : SLON, 2003. 167 s. ISBN 80-8642-921-0.
- HAMAR, Eleonóra. *Vyprávěná židovství: o narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit* [rukopis]. Brno : MU FSS Katedra sociologie, 2003. 94 s.
- HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: čeští a slovenští židé po roce 1945*. 1. vyd. Praha : G plus G, 2007. 274 s. ISBN 978-80-8610-397-6.
- JELINEK, Yeshayahu. The Jews in Slovakia: 1945–1949. In AVIGDOR, D. (ed.) *The Jews of Czechoslovakia vol II*. Philadelphia : The Jewish Publications Society of America, 1984.
- KRIVÝ, Vladimír ; DANGLOVÁ, Olga. *Svet mnohých „MY a ONI“*. Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. Bratislava : Centrum excelentnosti SAV, 2006. 185 s. ISBN 80-85544-50-4.
- LEICHTOVÁ, Beata. Formovanie židovskej identity u detí a mládeže po roku 1989. In SALNER, Peter (ed.) *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, 2006. 192 s. 80-88997-33-X.
- MARS, Leonard. Discontinuity, Tradition, and Innovation: Anthropological Reflections on Jewish Identity in Contemporary Hungary. *Social Compass*, 1999, č. 1, s. 21–33. ISSN 0037-7686.
- ROTHKIRCHEN, Livia. Slovakia 1918–1938. In AVIGDOR, D. (ed.) *The Jews of Czechoslovakia vol I*. Philadelphia : The Jewish Publications Society of America, 1968.
- SALNER, Peter. Premeny židovskej komunity v Bratislave (1919–1969). In SALNER, P. (ed.) *Židia v Bratislave*. Bratislava : Zing Print, 1997.
- SALNER, Peter. Proces hľadania stratenej kontinuity. *Židia v interakcii II*. Bratislava : Inštitút judaistiky Univerzity Komenského, 1999. s. 19–28.
- SALNER, Peter. *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print, 2000. 296 s.
- SALNER, Peter. *Budúci rok v Bratislave*. Bratislava : Albert Marenčin PT, 2007. 200 s. ISBN 978-80-89218-38-7.
- SINGEROVÁ, Silvia. Obraz povojnovej reality Židov v slovenskej spoločnosti z hľadiska identity (na príklade Košíc). In SALNER, P. (ed.) *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print. 2006. 192 s. ISBN 80-88997-33-X.

TRABALKA, Valerián. Židovská identita podľa Tóry. In SALNER, P. (ed.) *Židovská identita včera, dnes a zajtra*. Bratislava : Zing Print, 1995. 79 s. ISBN 80-967-320-0-5.

Autorka

Tina Gyárfášová ukončila bakalárske štúdium sociológie a sociálnej antropológie na Fakulte sociálnych štúdií, MU v Brně. Nyní studuje v Bratislavě na Univerzitě Komenského, obor veřejná politika.

Kontakt: tina.gyarfasova@yahoo.com